

MYSTIEK & ACADEMIE

Waarom een wetenschappelijke studie van onze spirituele traditie?

Statement, voorgelezen tijdens de academische zitting ter afsluiting
van het jubeljaar “50 jaar Titus Brandsma Instituut”, 22.02.2019

Marc De Kesel

In den tegenwoordigen tijd wordt een
overdreven gebruik van het woord
mystiek gemaakt.

Titus Brandsma¹

Waarom anno 2019 een academisch onderzoeksinstituut naar mystiek en spiritualiteit?

Vreest niet. Wanneer ik op deze academische zitting ter afsluiting van ons jubileumjaar onder het zeil van deze vraag met jullie scheepga, is dat omdat ik nu al weet dat die vraag onze jubel zal bijtreden. Niet alle vragen doen dat – en ik kan het weten want ik ben nu eenmaal besmet met het virus genaamd ‘filosofie’ – maar die vraag doet het wel: er zijn redenen te over om anno 2019 voor een academisch onderzoeksinstituut naar mystiek en spiritualiteit een volwaardige plaats te voorzien binnen het universitaire landschap.

Maar, zoals ik al zei, ik neem de vrijheid die vraag toch maar eens stellen. Als *vraag*. Dat wil zeggen als iets wat niet zomaar de jubel van het zonet gegeven antwoord geniet. Want ook in die hoedanigheid komt deze vraag tot ons.

Uiteraard komt die vraag eerst en vooral vanuit onszelf en vanuit al wie gelovig in het leven staat en in de mystiek de voedingsbodem zoekt en vindt voor zijn of haar spirituele leven. Voor ons en de onzen ligt het antwoord, hoe sterk we onderling ook van mening kunnen verschillen, al besloten in de vraag zelf. En anno 2019 is ons instituut ook nog steeds broodnodig om aan die gelovige vraag te voldoen.

¹ Uit het lemma ‘Mystiek’ in de Katholieke Encyclopedie’, 1937; zie: Anne-Marie Bos (red.) (2018), *Titus Brandsma. Spiritualiteit dichtbij in veertien teksten*, Baarn: Adveniat, p. 33.

Maar de vraag komt ook tot ons vanwege mensen die het niet zo op spiritualiteit en mystiek begrepen hebben, niet noodzakelijk omdat ze zoiets totaal zinloos zouden vinden (al zijn zo'n mensen er natuurlijk ook, en wel 'en masse'), maar omdat ze een academisch onderzoekscentrum over zoiets niet passend vinden – niet passend precies binnen een academische, universitaire, wetenschappelijke omgeving. Wat heeft mystiek met wetenschap te maken? Kan zij überhaupt het voorwerp van wetenschappelijk onderzoek uitmaken? Zegt juist de mystiek niet zelf dat zij zich aan elke vorm van weten onttrekt? Situeert zij zichzelf niet voorbij de greep van het rationele? En zo ook de spiritualiteit die uit haar put? Is een wetenschappelijke aanpak niet simpelweg dodelijk voor de kern van alles wat met spiritualiteit en mystiek te maken heeft?

Het is, zo gesteld, een vraag die we maar beter ernstig nemen, al was het maar omdat de vraag ook door heel wat gelovigen wordt omhelsd. Is geloof niet wat precies aan weten en wetenschap ontsnapt? Je hoeft niet per se Immanuel Kants *Kritik der reinen Vernunft* gelezen hebben om er zo over te denken. Maar als je dat als academicus wel gedaan hebt, wordt de vraag alleen maar pregnanter, urgenter zelfs. De vragen inzake religie, geloof, spiritualiteit, mystiek en dergelijke – vragen die je samengevat 'de Godsvraag' zou kunnen noemen – die vragen en die Godsvraag ontsnappen aan de wetenschap om de simpele reden dat, na Kant, die wetenschap niet langer de tools en de grammatica bezit om die vraag überhaupt te stellen. Misschien valt op die stelling heel wat af te dingen, maar besef dat ook veel gelovige mensen met een warm hart voor mystiek haar graag onderschrijven.

En toch. Mogelijks ontsnapt het *antwoord* op de Godsvraag aan de wetenschap, maar ontsnapt die *vraag* eraan? Kan de wetenschap de *vraag* naar God naast zich leggen? Je hoeft niet lang na te denken om te beseffen dat het antwoord nee is – ook vanwege de wetenschap zelf. Ook als God geen feit zou zijn, is de *vraag* naar God dat wel. Die vraag is een feit, en wel in een overweldigende oneindigheid aan vormen die, zo zei ik haast, in de buurt van Gods eigen oneindigheid dreigt te komen en daarom alleen maar des te meer om een wetenschappelijke behandeling smeekt. De Godsvraag is "was der fall ist", om het met Wittgensteins positivisme te zeggen. Die vraag is een feit want een *sociaal* feit en voor sommige groepen zelfs een "sociaal totaalfeit" – un "fait total social" om het met een van de *founding fathers* van de sociologie, Marcel Mauss, te stellen, dit wil zeggen een feit dat bepalend is voor de samenleving in haar geheel. Denk maar aan de manier waarop de salafisten de Godsvraag centraal stellen – een manier

meer bepaald waardoor die vraag helemaal in haar antwoord wordt opgelost – reden waarom wij, gelovigen, God misschien opnieuw in zijn hoedanigheid van *vraag* moeten leren ontdekken.

In die zin is God – of Hij nu als antwoord of als vraag fungeert, of als beide – een feit, en dus voorwerp van wetenschap. Voorwerp van urgente wetenschap, omdat dit goddelijke feit niet uit de actualiteit is weg te slaan, en dit helaas om alsnog vooral negatieve redenen waarover alles wat beschaving heet, of die nu religieus is of niet, alleen het tergend ongemak van de schaamte kan voelen. God, de Godsvraag, het Godsantwoord, geloof, religie: ook na Kant zijn ze object van wetenschap.

Ik hoop dat jullie mij deze banaliteit vergeven want, inderdaad, hiermee is niets nieuws gezegd. De (zoals dat heet) ‘brede universiteiten’ die geen faculteit of departement ‘religiewetenschappen’ hebben, zijn inmiddels in de minderheid, zoveel is zeker.

Maar is dat een reden om mystiek en spiritualiteit als voorwerp van wetenschappelijk onderzoek te nemen? Dat het geloof zich daaraan voedt is, zoals gezegd, maar al te duidelijk en daarvoor biedt ons instituut vanuit haar expertise graag en met gebundeld enthousiasme alle mogelijke ondersteuning. Maar ons instituut is academisch ingebed en doet aan wetenschappelijk onderzoek naar mystiek en spiritualiteit. De vraag blijft dus: kan dit? Kan mystiek op de academie? Kan mystiek voorwerp van wetenschappelijk onderzoek zijn?

Hier dient zich iets dergelijks aan als daarnet. Dat de mystiek als zodanig – de mystieke ervaring, de *unio mystica* – geen feit is dat aan de format van een wetenschappelijk onderzoeksobject beantwoordt, mag dan misschien het geval zijn, die mystiek heeft wel iets van een sociaal feit, al was het maar omdat de interesse voor de mystiek dat is. Mystiek is ‘in’, kent een behoorlijke populariteit en heeft alleen al daarom een zeker impact op de heersende cultuur. Mystiek en, ruimer, spiritualiteit kunnen als ‘sociaal feit’ niet zomaar worden genegeerd. Ook niet door de wetenschap, en al zeker niet door de cultuurwetenschap.

Inderdaad: zeker niet door de cultuurwetenschap. Want als een instituut als het onze ergens te situeren valt in het scala aan wetenschappen dat deze universiteit rijk is, dan is dat in het domein van de ‘humaniora’, van de ‘cultuurwetenschappen’. Mystiek en spiritualiteit behoren tot de elementen die ons ‘humanum’ en onze ‘cultuur’ hebben gevormd en – als je het ons vraagt – nog steeds vormen. Let wel: dat mystiek en

spiritualiteit ook vandaag voor ons 'humanum' en onze 'cultuur' een vormende factor zijn, is niet alleen wat *wij* beweren. Dat vinden best heel veel mensen in onze samenleving: een 'vinden' dat een heus spectrum aan vormen heeft: van vragen daarover, tot vrije (ernstige maar ook flirtige) interesse erin, tot daadwerkelijk engagement – en dit alles in een pluriformiteit aan gestalten.

Het is vanuit die spirituele cultuur die in de samenleving leeft, dat de vragen komen die wij cultuurwetenschappelijk ter harte moeten nemen. Die vragen zijn, vanuit het democratisch georganiseerd wetenschapsbeleid waartoe de universiteit behoort, de *raison d'être* van een instituut als het onze – dus ook, vanuit de universiteit gezien, de reden waarom zij vijftig jaar geleden een samenwerkingsakkoord met de Nederlandse Karmelprovincie heeft gesloten dat aan de basis ligt van het Titus Brandsma Instituut. En het is om dezelfde reden dat die universiteit ons instituut ook de volgende vijftig jaar op haar campus wil zien bloeien.

In de samenleving leeft een grote interesse voor mystiek en spiritualiteit – een interesse die vaak zoekende is, die niet alleen antwoorden maar ook vragen kent, al was het maar omdat men de vragen van buitenstaanders, van hen die niet in die interesse meestappen, toch au sérieux neemt. Als wij als wetenschappelijk instituut aan de verwachtingen van onze universitaire partner willen tegemoetkomen, mag ook dit soort vragen niet aan onze aandacht ontsnappen.

Hoezo? Zijn we dan wetenschappelijk alleen al door ons op *vragen* te concentreren? Moeten die niet vooral van antwoorden worden voorzien?

Als wetenschappelijke instelling heeft een universiteit een specifieke plaats in de samenleving. De vragen die zij vanuit de samenleving krijgt, vormen haar bestaansreden of, politiek uitgedrukt, haar democratische legitimatie. Is het dan niet de taak van de universiteit de vragen die zij vanuit de samenleving geserveerd krijgt van een antwoord te voorzien? Dat is alvast wat velen uit de samenleving willen. En hoe legitiem dat verlangen ook is, een universiteit zet haar competentie echter altijd ook in om mensen in dat verlangen te temperen. In de exacte wetenschappen kan slechts stap voor stap, dus af en toe, en steeds met de nodige reserve, sluitende antwoorden worden aangeleverd. In de *humaniora* en de cultuurwetenschappen is dit soort reserve nog sterker aan de orde, om niet te zeggen alomtegenwoordig. Anders dan het domein van de exacte wetenschappen, is cultuur het domein van vragen die zich door hun antwoorden hoogst zelden laten temmen. Niet dat er in dit veld geen antwoorden worden geformuleerd,

maar die antwoorden maken de vragen die in de cultuur heersen doorgaans niet overbodig: ze geven ze hooguit richting en daarom juist ruimte om zich verder, genuanceerder of op een vernieuwde manier te profileren – als vragen. De vragen die vanuit de samenleving komen, worden soms van een antwoord voorzien, dat wel, maar veelal bestaat de taak van de humaniora en de cultuurwetenschappen erin om die vragen die ze van de samenleving krijgt na behandeling aan die samenleving terug te geven, zij het op een hoger, verlichter – en wie weet wel lichter – niveau. Dit is de manier waarop dit soort wetenschappen tegemoetkomt aan het Aufklärungsideaal dat een moderne universiteit aan zichzelf verplicht is te koesteren.

Waarom moet een universiteit zich inlaten met mystiek en spiritualiteit – en op haar campus ruimte voorzien voor een instituut dat zich daarin specialiseert? Omdat de samenleving zich daarmee inlaat. Omdat, zoals gezegd, die spiritualiteit en mystiek een sociaal feit betreffen, en dit in een hybride waaier aan vormen: van de duizend en een vragen naar zingeving waarmee mensen elkaar opzoeken, over de al dan niet ernstige aandacht voor westers (en ook oosters) religieus leven, tot allerlei individuele of communale projecten om de innerlijke weg der mystici effectief te bewandelen. Al die mensen refereren aan de mystieke en spirituele traditie. En het is die waarin een instituut als het onze een expertise heeft opgebouwd en verder wil uitbouwen. Een expertise niet in *alle* mystieke en spirituele tradities, zo gebiedt bescheidenheid daar meteen aan toe te voegen, maar enkel in de christelijke mystieke en spirituele tradities.

Over die laatste hebben mensen vragen en ideeën, positieve maar ook negatieve. Denk maar aan zij die in een oosterse spiritualiteit een uitweg zoeken uit de impasses die ze ons avondland aanwrijven. Ook zij refereren – negatief dan – aan westerse christelijke mystiek. Aan ons om hun ideeën over – en kritiek op – het westen te voorzien van een degelijke kennis over onze mystiek en haar tradities. Zodat ze, als ze tegen zijn, tenminste goed weten waartegen ze zijn. Net zoals zij die voor zijn, bij ons de expertise kunnen vinden om te weten waar ze dan precies voor zijn. En zo kunnen tenslotte beiden, de pro's en de contra's inzake westerse christelijke mystiek, met elkaar in discussie gaan op basis van een gedegen kennis van zaken.

Het komt me voor dat, als onze God universeel genoemd mag worden, Hij die gezamenlijke zoektocht en de inzet van kennis en expertise alleen maar kan toejuichen. Net zoals het ook onze democratische plicht is bij te dragen aan de onderlinge discussies

tussen vrije burgers die juist in die nooit-eindigende uitwisseling van ideeën, vragen en kritieken hun vrije democratische samenleving moeten opbouwen.

Er is een honger naar spiritualiteit en mystiek. Het komt er niet op aan die honger zo snel mogelijk te stillen, maar die honger zelf via onze expertise zo je wil juist spiritueel te maken, hem te maken tot een geestelijke weg – een weg die het verlangen om hem te gaan uitzuivert, misschien wel om tot het besluit te komen dat het gaan van de weg het doel ervan was. Net zoals Gregorius van Nyssa het doel van het verlangen naar God niet situeert in een toestand die dat verlangen eindelijk achter zich kan laten, maar in het niet en nooit ophoudend verlangen zelf – niet in de *extase*, maar in de *epectase*.

Is het nodig daaraan toe te voegen dat ook de faculteiten en vakgroepen op deze campus vragen hebben waarvan ons instituut de aangewezen adressant is. Hoe kan een vakgroep neerlandistiek die zich focust op middeleeuwse teksten niet in onze expertise inzake middeleeuws mystieke teksten geïnteresseerd zijn? Hadewijch zette een van de eerste volwaardige manifestaties van onze taal neer, en het Hadewijch-onderzoek is ook vandaag nog springlevend. Vraag het maar aan onze collega van het Ruusbroecgenootschap, prof. Fraeters, die ik zo meteen met volle graagte het woord geef. Of, om nog even binnen de letteren-faculteit te blijven, hoe zouden opleidingen en onderzoekseenheden als geschiedenis of cultuurwetenschappen het zonder interesse in onze expertise kunnen stellen?

Hetzelfde geldt voor die andere faculteit, die van filosofie, theologie en religiewetenschappen. Om het, binnen het domein van het filosofie-onderzoek, bij één voorbeeld te houden: bij het aanbreken van de moderniteit in de zeventiende eeuw, toen het cartesische Ik de nieuwe vaste grond werd van waaruit wij ons tot de wereld (inclusief onszelf) gingen verhouden – een grond die voor probleemloos, twijfelloos, als onwankelbare zekerheid werd gehouden - was het domein waarop die zekerheid kritische onder vuur werd genomen en/of gedeconstrueerd precies ons domein, dat van de mystiek of, zoals die laatste in die tijd ging heten, van de *spiritualité*. Lees François de Sales, Madame Guyon, François de Fénelon, en je zult zien hoe het “subject van zekerheid” waarvoor de toenmalige cartesische wetenschap het ‘ik’ hield, een vat vol passies is waarvan de grondslagen, zo niet zelf mystiek, toch door de mystieke literatuur van die tijd met haast anatomische precisie werden geanalyseerd.

En natuurlijk behoren theologie en religieonderzoek tot onze natuurlijke partners. Ook hier houd ik het, naast het voor de hand liggend belang van ons onderzoek naar Bijbelse spiritualiteit voor de theologie, bij nog een enkel voorbeeld. Wie wil begrijpen waarom, in de hybride geschiedenis van de christelijke theologieën 'liefde' zowel een van de meest constante als de meest complexe en vaak afgrondelijke thema's is geweest, kan niet buiten de geschiedenis van de mystiek om. Vanaf Paulus, over Augustinus tot Karl Rahner staat 'liefde' centraal, maar geen van die denkers en ieder die er tussen ligt is goed te begrijpen zonder de mystieke auteurs erbij te betrekken, van Pseudo-Dionysius, over Bernardus van Clairvaux, tot Thomas Merton. En het zijn de minder bekenden die vaak het meest verrassend onze ogen openen: denk maar aan het oeuvre van Jean de Saint-Samson, ge-edited en becommentarieerd door oud-collega Hein Blommestijn.

De vlag waaronder ik met jullie scheeping was de vraag 'Waarom anno 2019 een academisch onderzoeksinstituut naar mystiek en spiritualiteit?' Als dit de vlag is waaronder ook het TBI de volgende vijftig jaar scheep zal gaan, dan hebben – zoals ik al zei – vraag, vlag en schip hun jubel al in zich.

Aan ons dus om die nu ook waar te maken.

*